

DIRK PREUSS:

**... et in pulverem reverteris? Vom ethisch verantwortlichen Umgang mit menschlichen Überresten in Sammlungen sowie musealen und sakralen Räumen
(... a na prach sa obráti? O eticky zodpovednom zaobchádzaní s ľudskými pozostatkami v zbierkach a muzeálnych a sakrálnych priestoroch)**

München: Herbert Utz Verlag 2007, 104 S.

Kniha o tom, čo zostáva často nedopovedané, pochádza z pera mladého odborníka na otázky z pomedzia biológie a etiky, ktorý pôsobí ako odborný asistent v Centre aplikovanej etiky na univerzite v nemeckej Jene. Otázka primeraného a dôstojného zaobchádzania s tým, „čo“ bol človek, je stále aktuálna a nedoriešená. Autor poznamenáva hneď v úvode knihy: „»Smrť neznamená koniec« – tento dobre známy výrok možno chápať nielen ako výraz religiózneho presvedčenia, lež možno ho tiež v prenesenom zmysle aplikovať na predmety etickej reflexie, veď úloha filozofie morálky sa nekončí otázkou, ako sa správne zachovať k umierajúcim, lež taktiež má ujasniť, ako sa musí, smie, resp. malo by sa zaobchádzať s mŕtvymi ľudskými telami“ (s. 9). Zatiaľ čo vo verejnosti vzbudzujú pozornosť otázky stanovenia kritérií smrti, otázky etického zaobchádzania s mŕtvymi pred verejnosťou – témy ako odbery vzoriek a orgánov mŕtvym pre účely výskumu či transplantácií, balistické či nárazové experimenty (crash-test), ktoré nemožno vykonávať so živými ľuďmi, alebo v ostatných rokoch pomerne veľa diskutované inscenované výstavy telesných preparátov „Körperwelten“ („svety tieľ“) z dielne Gunthera von Hagens –, otázky zaobchádzania s mŕtvymi a ich časťami v zbierkach, muzeálnych a sakrálnych priestoroch zostávajú pritom zväčša na okraji pozornosti. Tieto otázky však nadobúdajú na aktuálnosti: „Po prvé, poznanie, že v podaktorých zbierkach sú uchovávané preparáty pochádzajúce z ohavných zločinov národného socializmu, zmenilo pohľad na zbierkovú prax. Po druhé, otváranie hrobiek nadhodilo otázku, ako treba zaobchádzať s nachádzanými mŕtvymi telami. Po tretie, s rastúcimi možnosťami molekulárnobiologických výskumných techník stúpla a stúpa etická senzibilita k uchovávaniu a výskumu ľudských tkanív. A po štvrté, dlhoročné repatričné aktivity indigénnych skupín presahujú čoraz očividnejšie z angloamerického priestoru i do oblasti nemeckých (európskych) zbierok a múzeí, ba po interpelácii austrálskej vlády v Berlíne zasiahli prednedávnom i najvyššiu politickú rovinu“ (s. 10).

Po úvodnej analýze pojmov a po právnom a vecnom vymedzení ich predmetu – na škodu veci sa autor opieral v tejto časti pri svojej analýze o právne pomery Durínska, malej, bezvýznamnej spolkovej krajiny v strede Nemecka – sa práca venuje ústrednému problému: etickej reflexii zaobchádzania s ľudskými pozostatkami vo výstavnej a muzeálnej praxi (s. 28 a n.). Popri poukázaní na fundamentálne odlišné zaobchádzanie s nimi v rozličných kultúrnych okruhoch autor zameriava „na pozadí kresťanský (spolu-) formovanej kultúry a morálky“ (s. 30) v Európe svoju pozornosť na relevantné centrálné kategórie *dôstojnosť* („Würde“, s. 31 – 37), *pieta* („Pietät“, s. 38 – 43) a *sebaurčenie* (*posledné prianie*) vo veci posmrtného zaobchádzania so zanechanými telesnými pozostatkami („Selbstbestimmung“, s. 43 – 45). Aplikuje ich na predmet svojho výskumu s pri-

hliadnutím na zmeny v čase a na kultúrne posuny kontextov nielen z hľadiska názorov na „správne“ zaobchádzanie s mŕtvymi a na rešpektovanie ich dôstojnosti, ale aj s odkazom na praktické implikácie takéhoto konania: „Ak je človek, ako je to často v prípade ľudských pozostatkov v zbierkových a výstavných kontextoch, už dlhšiu dobu po smrti, možno z etického hľadiska rozhodne tiež postaviť otázku, ako dlho sa vôbec musia brať do úvahy prianiť zosnulého a zohľadňovať ich pri zvažovaní“ (s. 49). Popri bežnej praxi rušenia hrobových miest na cintorínoch po uplynutí minimálnej lehoty v rozmedzí 15 až 50 rokov či popri sprístupnení osobných archívnych materiálov o súkromných osobách po uplynutí zákonom stanovenej ochrannej doby (spravidla 30 rokov) je takáto otázka namieste aj pokiaľ ide o zbierkové fondy a iné formy verejnej prezentácie. Predstava absolútneho „odpočívania v pokoji“ a zaistenej (individuálnej) dôstojnosti pochovania je však, ako na to poukazuje autor, pomerne nového dáta a odráža idealizáciu kultúry pochovávaní v novodobej európskej civilizácii. „Odpočívanie v pokoji“ preto treba chápať v kontexte príslušnej doby a s platnosťou na určitý čas, v závislosti od foriem lokálnych rítov a od premien vieroučného systému. V prípade zbierkových kontextov treba takisto zväžiť, „ako treba naložiť s dobrovoľne venovanými preparátmi, keď sa zmení vymedzený účel zbierky, teda preparát daný k dispozícii na lekárske štúdium – napr. predajom a plastináciou – sa stane výstavným objektom pre verejnosť“, či, v neposlednom rade, ako pristupovať k prípadom, „keď zaobchádzanie [s pozostatkami] nielen dnes protirečí prianiam mŕtveho, ale keď už krátko po smrti bola vôľa mŕtveho ignorovaná“ (s. 50).

Keďže všeobecne platí, že vôľu mŕtveho treba v prvom rade rešpektovať s ohľadom na živých – a preto sa ako všeobecný konsenzus akceptuje, že posmrtná ochrana osobnosti postupom času stráca svoju intenzitu, tak, ako obraz a spomienka na mŕtveho blednú a zanikajú a spolu s nimi i vôľa akceptovať prianiť mŕtveho –, ako problém sa javí zaobchádzanie s ľudskými pozostatkami, ktoré možno priradiť k istým existujúcim (etnickým) spoločenským, najmä ak sa vyznačujú inými pravidlami spolužitia a zaobchádzania so svojimi mŕtvymi. Osobitým problémom zostáva otázka anonymnosti: identifikovateľnej blízkosti so žijúcimi a odstupu od nich, otázka zabezpečenia anonymity pozostatkov a príslušného „životopisu“ s ohľadom na pozostalých či členov príslušných komunít (individuálna a skupinová identifikovateľnosť, s. 51 – 59), a to až na hranicu istého „kultúrneho relativizmu“, kde ide o otázky, čo je pri takomto zaobchádzaní s telesnými pozostatkami tolerovateľné, kde sú kultúrne a etické hranice takéhoto zaobchádzania a ako sa vyrovnáť s prípadnými nárokmi na repatriáciu pozostatkov zo strany príslušných etických či kultúrno-náboženských skupín. „Dôstojnosť“ zaobchádzania sa v neposlednom rade odvíja od stupňa „podobnosti“ so živými a od rozsahu a stupňa zachovalosti uchovávaných pozostatkov; určujúcou okolnosťou je tiež spôsob ich nadobudnutia, teda ich legálnosť a legitímnosť a primerané „spracovanie“ a použitie (s. 63 – 66): „Ako zmysluplné sa teda ukazuje neuchovávať ďalej len tie objekty, ktorých nadobudnutie až v novej dobe protirečilo základným ľudským právam, nie však tie preparáty, ktoré boli zaobstarané už pred mnohými desaťročiami, za ktorých získanie dnešní vedci ani priamo, ani nepriamo nie sú zodpovední a ktoré môžu dnes poskytnúť cenné poznatky... Dôležité je tu predovšetkým to, aby tie osoby, ktoré sú priamo či nepriamo zodpovedné za ilegálne či neeticke nadobudnutie [telesných pozostatkov, napr. plienením archeologických nálezísk], zo svojho konania neprofitovali“ (s. 66). Otvorená tu zostáva, pravdaže, otázka „starých krívd“, napr. z obdobia kolonializmu, a s nimi spojených nárokov na „odčinenie“ či otáz-

ka „dobrého gesta“ na uzmiernenie: „Zo spôsobu nadobudnutia [takých telesných pozostatkov] samo osebe toto, pravdaže, nevyplýva, práve tak, ako tí, čo boli prv utláčaní, nestanú sa ich prinavrátaním menej utláčanými. Mierou by mal byť aj tu oveľa viac vzťah živých navzájom k sebe a medzi sebou“ (s. 66).

Autor sa napokon venuje aj nanajvyš aktuálnym otázkam praxe: formám a cieľom zaobchádzania s ľudskými pozostatkami na expozíciách a pri vedeckých výskumoch dnes, s ohľadom na aktuálny antropologický a anatomický výskum na konzervovaných objektoch. Niektoré metódy výskumu majú pritom „deštruktívny“ charakter a odberom vzoriek na potrebné analýzy dochádza popri materiálnych stratách na objektoch neraz aj k nenahraditeľným stratám, pokiaľ ide o ich „symbolický charakter“, napríklad v dôsledku narušenia či zničenia objektu sakrálneho kultu či historického artefaktu (napríklad telesných relikvií či múmií). Veľa otázok je otvorených: Treba napríklad kostrové pozostatky z obdobia raného stredoveku po antropologickom výskume opäť adekvátne pochovať, alebo ich stačí niekde „uskladniť“? Neznamenaloby na druhej strane obyčajné pochovanie zachovalej múmie jej „zneuctenie“, keďže by sa jej odobral jej „význam“ i zmysel jej konzervácie? Akú úlohu môže zohrať „verejný záujem“ pri rozhodovaní o tom, ktoré telesné pozostatky sa môžu verejne vystaviť, a ktoré nebudú prístupné verejnej prezentácii? Napokon, od možnosti vystavovať „originály“ (exponátov či relikvií) sa odvíja aj existencia múzeí a sakrálnych inštitúcií a ich objektov, a to „v zodpovednosti pred ich návštevníkmi“ (s. 70) a s prihliadnutím na dôstojnosť účelu takejto prezentácie. Jej kontextualizácia sa pritom časom môže meniť v závislosti od hodnotových cieľov spoločnosti a od voľby cieleného publika; aj tu treba zväziť možnú reakciu zoči-voči verejnosti v rozpätí medzi úľakom a estetizáciou preparátu. Objekty totiž rozprávajú svoje príbehy a odkazujú pomimo svojej priamej, materiálnej stránky na svoje osobité osudy. A ich dôstojnou prezentáciou napokon možno zásadu „pokoja mŕtvych“ naplniť aj takýmto „pokojom na verejnosti“ a pred verejnosťou. „Zatiaľ čo sa zbierky čisto výskumného charakteru epistemologicky oprávnené zameriavajú napríklad na čisto medicínske aspekty – na patologické či fyziologické procesy –, pričom iné aspekty zostávajú bokom, malo by vystavovanie ľudských pozostatkov vo verejných priestoroch... napomôcť zabrániť dojmu, že človek môže byť zredukovaný na svoje telo, na svoje biologické funkcie“ (s. 74). Zmyslom by malo byť lepšie pochopenie života, integrácie jeho rozličných stránok do *cognitio humana* či konfrontácia jednotlivca s vlastnou konečnosťou (*mememto mori!*), pretože každé vystavovanie ľudských častí slúži živým a ich záujmom, ktoré sú mierou ich konania pri nakladaní s takými telesnými pozostatkami (s. 75).

Autor uzatvára svoju knihu prakticky zameranou podkapitolou o aplikácii etiky zodpovedného prístupu k ľudským pozostatkom v muzeálnej práci (s. 76 – 77), pripojená je tiež zaujímavá obrazová príloha (s. 81 – 87) a rozsiahly zoznam literatúry (s. 89 – 102), svedčiaci o komplexnom prehľade problematiky. Knihu možno odporučiť do pozornosti tak odborníkom z muzeálnej praxe, ako aj aktívnym vedcom pracujúcim s „ľudským materiálom“, ale aj odborníkom v oblasti filozofie a etiky. Dúfajme, že si nájde cestu aj k čitateľom na Slovensku.

Peter M. Zigman

Mgr. Peter M. Zigman, M.A.
Lehrstuhl für Wissenschaftsgeschichte
Universität Regensburg, 93040 Regensburg / NSR